

BURSA'DA DÜNDEEN BÜGÜNE TASAVVUF KÜLTÜRÜ

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	86561
Tas. No:	297.7 Bip.0

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI YAYINLARI
BURSA KİTAPLIĞI: 11

ISBN
975- 7093 – 09 - 02

Birinci Basım
Kasım 2002

Yayıma Hazırlayan
Ramis Dara

Kapak- Sayfa Tasarımı
Ömer Yıldız

Baskı
Graphis Matbaa
Yüzyıl M. Matbaacılar Sitesi,
1. Cadde No: 139 Bağcılar/ İstanbul
Tel: (0212) 629 06 07

BURSA KÜLTÜR SANAT VE TURİZM VAKFI
Açık Hava Tiyatrosu Yanı, Kültürpark - Bursa
Tel : 0224 - 234 49 12 (3 hat)
Faks : 0224 - 234 49 11
E-posta: bkstv@bkstv.org

ŞİİR VADİSİNDE İSMAİL HAKKÎ*

Yrd. Doç. Dr. Murat YURTSEVER**

İsmail Hakkî Bursevî'nin, yaşadığı hayat tarzına bağlı olarak sanat anlayışı da dinî esaslara ve tasavvufî düşünceye dayanmaktadır. Şiirlerinde tasavvufî muhteva zevk planında değil, hayat felsefesi düzeyindedir.

*İşbu işlerde Hudâ sırrını yazsam âhir
Binde birine vefâ etmeye hergiz aklâm*

*Mâsivâdan gözü yum Hakk'a teveccüh eyle
Hakkıyâ Hak ile kıl var kelâmın itmâm*

beyitlerinde dile getirdiği duygular içinde, şiirini tasavvufî vecd ve düşüncenin terennümüne vasıta kabul etmiştir. Manzumelerinde yer alan en karmaşık tasavvufî heyecanlar, fütühâta dayalı nazım üslûbu içinde ifade edilmiştir. Divan şiirinin zaman zaman beşerî duygularını ifade ederken kullanılan mecazlar, yaygın olarak kullanılan şarab ve mahbûb, Hakkî'nin şiirlerinde hiç yoktur. Sîm-ten dilberlere ya da gözleri âhû, kaşı mihrab sevgililere hiç rastlanmaz. Gazellerinde ne bed-nâm âşıklar, ne de pür-fitne rakîbler yer alır. Onun için tek sevgili Cemâl ve Celâl sahibi Allah'tır. Yegâne ma'sûk yine O'dur ve o cânân,

*Kudretin yanında olmaz hiçbir nesne muhâl
İltifâtın zerreyi mihr-i cihân-ârâ eder*

*Neşve-i feyzinle tahmîr eyle Hakkî neş'esin
Nice demlerdir yazıp evsâfını inşâ eder*

beyitlerinde olduğu gibi isim ve sıfatlarıyla vâsfe edilmiştir.

İsmail Hakkî'nin şiire olan temayülünü ve bu yöndeki başarısını, birer mürid-i kâmil ve şâir-i kâbil olan ve Üftâde ile başlayıp Aziz Mahmud Hüdâyî ve Osman Fazlî ile devam eden Celvetî silsilesi geleneğinden tevarüsle te'lif etmek mümkündür. Adı geçenler gibi, Hakkî'nin mecmuaları

* Bu metin, 14-16 Kasım 2002 tarihlerinde sunulacak bildirinin daha önce hazırlanmış özetidir.

** Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı.

da öğretici ve hikemî vadide kaleme alınmış, sanat yüklü olmasa bile anlam yüklü şiirlerle doludur.

Hakkî'nin şiirinde taze hayaller ve nev-zebân söyleyişler yoksa bile, dermansız âşıklar, sonu gelmez ayrılıklar, hayal ürünü umutlar ve şuur dışı bir âlemde yaşanmış aşk hikâyeleri de yoktur. Onun şiirinde,

*Hakkıyâ aşkdan nasîb aldınsa irfândan haber
Lâfz u savt u harfî cümle var yürü ma'nâyâ ver*

(...)

*Aşkdır ser-levha-i mecmû'a-i sırr-ı Hudâ
Mekteb-i irfânda aşk ile ederler ibtidâ*

*Aşkdır şol şu'le-efrûz-ı vücûd-ı kâinât
Kim kılıpdur âlem-i hejdeh-hezârı pür-ziyâ*

beyitleri böyle yüce bir aşkın terennüm edilmiştir.

Hatta divanın dibâcesinde yer alan, "isterim ki bu gıdâ-yı rûh ile çeşnidâr olup tıfl-ı dilimi terbiyeyâb-ı mekteb-i irfân eyleyip vakt-i betâletimde kendi sözümünden şermsâr olup insâfa gelem" cümleleri, şiirini aynı zamanda kendi nefsinin terbiye ve kendine bir ikaz ve bir hitab manzumesi olarak kaleme aldığı işaretidir.

Diğer şiirlerinden oldukça farklı muhtevada kaleme aldığı divanında, divan şiirinde alelusul tesadüf ettiğimiz tarzda şiirine fahriyeler düzmemiş, 10 bin beyitten ziyade şiir yazmış olduğunu kendisi söylemesine rağmen bununla övünmemiş, aksine,

*Şol dem ki ezel sırrı bu âb u gile düştü
Aşk âtesinin derdi derûn-ı dile düştü*

*Hakkî şol ezel kısmetidir sana Hudâ'dan
Kim böyle güzel hâme-i müşgîn ele düştü*

diyerek nazımdaki kabiliyetinin kendisine bir ilâhî lutf olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Hemen hemen bütün eserlerinde yeri geldikçe nesre ara verip nazma yer vermesine rağmen divanın dibâcesi dışında sanat olarak şiirden çok az söz etmiş, şiir hakkındaki mülâhazalarına dair müstakil bir eser yazmamıştır.

Ahidnâme adlı eserinde kaleme aldığı birkaç satırda müridâne tavsiyelerini serdederken ifade ettiği, "Özellikle ilâhî tarzında ve nasihati muhtevî şiir ve vezinli sözlerle meşgul olmak âdabdandır. Bir mikdar

Kur'an-ı Kerim ile meşgul olunursa bir mikdar dahi şiir ile tefekkür olunsun diye emr-i peygamberinin varid olduğu Câmiu's-sagîr ve sâir kütüb-i hadîsde mufassaldır" cümlelerinde, her şeyden önce bir müfessir olarak tanıdığımız Hakkî'nin, gücünü Hz. Peygamber'in hadisinden alan sürpriz bir ifade ile, Kur'an-ı Kerim'le meşgul olduğu ölçüde şiirle meşgul olmayı tavsiye ettiğini görüyoruz.

Kendisinin de yazılarına verdiği kısa aralıklarda, yani "eyyâm-ı mütefâzıla"da, gâh vatandan gâh dostlarından ayrı kalmanın hüznü ile "ref-i melâl-i hicret ve def-i kelâl-i gurbet etmek için ba'z-ı kelimât-ı ma'rifet-âmîz lisânima câri olup söyledim" demesinden ruhuna siklet ârız oldukça şiire yaslandığını anlamaktayız.

*Aşkın gamından ehl-i riyâ bî-haber gibi
Âlemde bî-haber ne durur ayn-ı har gibi*

*Feyz-âşinâ-yı aşk-ı ilâhî isen eger
Feryâda gel neticesi mürg-ı seher gibi*

*İklîl-i câna zînet olur Hakkıyâ sözün
Çek rişte-i beyâna vü nazm et dürer gibi*

beyitleri böyle bir esnada ve söz konusu duygularla kaleme alınmış örneklerdendir.

Rûhu'l-Beyân'da, Şuâra suresinin 224. ve Yâsîn suresinin 69. âyetinin tefsirinde Hakkî'nin şiirle alâkalı söylediklerini şöyle anlıyoruz: "Mümeyyiz olan kimse ilâhî ve hikemî konularda nazma da kâdirdir. Bunun dışındaki şiir de zaten men edilmiştir."

"Mümin şâirlerin şiirleri, Allah'ın birliği ve övgüsü konusunda olur. Hikmet ve öğüt doludur. Allah'a itaate, zühde ve ahiret hayatına teşvik eder. Onlar şiiri gaye ve âdet haline getirmezler. Şiir de onları Allah'ın zikrinden alıkoymaz. Huzurlarını şiirle temin ederler, mazlumun hakkını şiirle geri alırlar. Bilgi ve iman eksikliği sebebiyle evham ve ilhamlarına gerçek dışı ve boş tahayyüllerini yüklemeler. Cumhur, şiirin mübah olduğunda müttefiktir. Çünkü şiir cehalet ve sefâhate mani olan yararlı sözler ihtiva eder. Hz. Ali halifelerin en şâiri, Haz. Âişe ise bütün şâirlerden daha belîğ bir müstensih idi."

Şiirle alâkalı diğer bir mecmuada rastladığımız ifadeleri ise şöyledir: "Ma'lum ola ki bazı kelimeler vardır, şâirin kaleminden çıkmış gibi görünse de aslında âlem-i gaybdan vârid olmuştur. Hatta yazanın, o kelâmın hakikatına vâkıf olmadığı bile olur. Çünkü fitratta temizlik olduğu zaman kuvve-i nazariyye akl-ı kudsî hükmünde olur ve sözle tam isabet gerçekleşir."

İsmail Hakkî'nin şiirinde yer alan temalar ağırlıklı olarak şunlardır: Vahdet-kesret, zahir-batın, fena-beka, zühd ve irfan (zahid ve arif), fetva ve takva, havf ve reca, Cemal ve Celâl, firkat ve vuslat, yâr ve ağyâr, cem' ve fark, halvet ve celvet, taklid ve tahkik, aşk ve muhabbet, fakr, feyz, ilm-i ledün, himmet ve inayet, hüzn, esma ve sıfat, melâmet, mürid ve insân-ı kâmil, mürşid-i kâmil, riyâzet, terk, cezbe, zikir, şeriat-tarikat-marifet-hakikat, vahdet-i vücud, kenz-i mahfi, himmet, ölmeden önce ölmek, men arafe nefsehu.

İsmail Hakkî'nin şiirinin tamamına hâkim olan vahdet-i vücud görüşü, Allah'ı nesnelleştirmek yerine varlığın vücudunda onunla birlik tesis etmek tarzında açıklanabilir. Diğer bir deyişle, Allah'ı, varlığın dışında, yapıp bitirdiği bir eseri uzaktan seyreden bir sanatkâr değil; mevcudâtın, zamanın ve süregelen oluşun ta kendisi olarak kabul etmektir. Bu da kesretin zevaliyle olur:

*Hak'dır aslın kâinat eyler şehâdet hakkına
Hak Ta'âlâ verdiği bürhânı gözle dem-be-dem*

*Kesreti vahdetde gör vahdetde kesret seyrin et
Bu merâyâda yürü Sübhân'ı gözle dem-be-dem*

Allah, varlık âlemini kendi tecellîleri ile aydınlatır. İnsanın Allah'ı idraki ve onunla yakınlaşması varlığa iştirakle mümkündür. Ancak bu iştirak hulûl anlamında değildir. Bu konuda Hakkî sözü şöyle tamamlar:

"Vahdet, Rab ile abdin ittihadı değildir. Sûfi-i sünî oldur ki hulûle itikad etmeye. Ben şeriat, tarikat, hakikat ve marifet yönünden ehl-i sünnet ve'l-cemaat üzereyim. İtikadında ehl-i hulûlun itikadına benzerlik mevcut değildir. Fitirlerimde erbâb-ı ittihadın hüviyetine meyil yoktur. Allah'ın dinini bid'at ve melâhideden korumak için kitab ve sünnete bağlı kaldım."

Buna göre Allah, tüm yaratıklar üzerinde zuhur ve tecellî etmiş, görünen bütün âlem onun vahdet aynasındaki gölgesi olmuştur:

*Eşyâya tecellîsi Hakk'ın katı zâhirdir
Aç dîdeni rûşen kıl pür-nûr olasın pür-nûr*

*Hakkî dilini sâf et geç gayrıdan insâf et
Âyine-i vahdette manzûr olasın manzûr*

Ve dolayısıyla Rab, kulu üzerinde de tecellî ve onu kendi güzelliği ile süslemiştir:

Sûretde halk oldum velâ

Hakdır aslım benim belâ

(...)

*Gör ne ism-i a'zam olmuştur vücûd
Özge sırr-ı mübhem olmuştur vücûd*

beyitleriyle vahdet-i vücud düşüncesini,

*Âlem-i câmi'dir dîvân-ı Şeyh-i Ekberî
Cümleye gâlibdir bürhân-ı Şeyh-i Ekberî*

*Hakkıyâ kutb-ı cihânı görmek istersen
Tutagör ihlâs ile dâmen-i Şeyh-i Ekberî*

beytiyle de Muhyiddin-i Arabî'ye olan bağlılığını dile getirmiştir.

Muhyiddin-i Arabî muhaliflerine verdiği cevaplarda “Hz. Şeyhin hiçbir kitabında şer’î hükümleri ihlâl edecek sözler yoktur. Var gibi görünen sözlerse birer ictihaddır” diyerek ikna edici olmaya çalışmış, ancak bu konuda ithamlarını hakarete vâdîranlara da aynı sertlikle cevap vermiştir:

*Şeyh-i Ekber Şeyh-i Ekfer'dir demiş ehl-i inâd
Her sözü ma'zûr tutmaktır kişi beyne'l-ibâd*

*Küfr-i mü'min olmasa imânda bulunurdu şek
Şerhettim tafsîlini sözünden utansın eşek*

İsmail Hakkî'nin şiirinde ikinci ağırlıklı tema zühd ve irfân mukayesesidir.

Hakkî, irfânı “basiret başarımın fethi” olarak özetlemektedir. Bu irfanın kazanılması da dünya değerlerini küçümseyip sivâdan ve alâyık bendinden sıyrılmakla mümkündür. “İttekû firâsete'l-mü'min” hadisindeki “Allah'ın nuruyla bakarlar” ifadesini, Allah'ın tecellî ettiği bir kalbin, yani kalp gözünün açılması olarak anlamak ve bunu sağlamak gerekir.

Diğer mutasavvıf şâirlerin şiirinde olduğu gibi, âşık, irfan sahibi bir sûfi, zâhid ise ilmi ile mağrur bir molla karakteri çizmektedir. Bu sebeple zâhid, âştan behresi olmayan, tasavvufî bütün hâl ve makamları inkâr eden, halkın sûfiye kaydıracağı teveccühü kıskanan ve imanını taklitten kurtaramadığı için amelinde riyakâr görünen bir karakterin adıdır.

*Ehl-i riyâyâ zen de vü erbâb-ı aşka merd
Avretler ile farkı katı çaktır erlerin*

*Hakkî cihâna gelmedi ehl-i riyâ gibi
Var adın anma tâife-i şûr u şerlerin*

(...)

*Zâhid ne bilir hâlet-i aşk içre olan devleti
İnkâra düşmüştür özü imana gelmekten kaçır*

Zâhidin ibadetinde ilâhî aşkın feyz ve samimiyeti yerine, ibadete karşılık bir ecir ve cennet beklentisi hâkimdir. Onun itikad ve amelinde “bana seni gerek seni” diyen cemâlullâh talebi yerine ebedî âlemin lutuf ve ikramına temayül vardır.

*Zühd ile dâim etmedesin celb-i menfaat
Tuttu cihânı ser-te-ser ammâ zararların*

*Bulamaz cihanda zühd ile bir kimse teselli
Gir bezm-i aşk u hâlete çıksın kederlerin*

Ârifin rûhî derinliğine karşı zâhid akılcı ve dar görüşlüdür. Tevazu ve hoşgörüden nasibi yoktur. Asabiyetle sararan yüzünü riyazetle sararmış gibi gösterir. İlmine mağrur bir tavırla kendisini sevgilisinin iltifâtına lâayık bulur. Halbuki ne aşk meydanında gösterecek bir hüneri, ne de sevgilinin yolunda can verecek bir cesareti vardır.

*Keyfiyyet-i aşkı ne bilir zâhid-i huşyâr
Mestânelere sor yine ol mül haberin sen*

(...)

*Zâhid senin de var ise nazm et hünerlerin
Meydan-ı aşka gel bize göster eserlerin*

Zâhid, diğeri bir yönüyle zâhirperesttir. Bunun sebebi, medrese tahsili esnasında elde ettiği ilmin zâhiri ilimler olmasıdır. Zâhid bu ilimlerle ictihad eder ve fetva verir. Ancak, bu ilimler sayesinde kendisine sağladığı güven onun kibrini artırırken ruhsattan yana olan tavır da amelini azaltmaktadır. Çünkü zühdün mübah saydığı pek çok hüküm takvaya göre mekruh, ehl-i tasavvufa göre vacip olan pek çok amel de zâhide göre bidattır.

Ve Hakkî,

*Ümîd-i aşk-ı pâk etme sakın zâhiden ey âşık
Kabahatden hatadan gayrı nesne gelmez ahmaktan*

(...)

*Şimdengeri zâhidin zühdünden elim çekdim
Aşk bezmine erişip zevki süreyim bir kez*

diyerek zâhid ile yolunu ayırır.

Hakkî'ye göre; hırs, tamah, şehvet, hased, kibir, riya, öfke, inkâr, şöhret ve rehavet gibi adem unsurları taşımadıkça, şah kaftanı yerine gedâ pelâsı ile iktifâ edildiği sürece, Allah'a şirk koşmadıkça, halkı ızrar etmedikçe günahlara keffaret olarak tevbe ve pişmanlık yeter.

Allah, ednâ menzilesinde görünen fakir ve hakir bir kulun da rabbidir. Kulunu affetmek için mutlaka bir vesile ve bir bahane bulur:

*Ne şeyh kaldı ne sûfî ne kâdî ne müfî
Zebûn-ı fitne-i âhir zamâne oldu hep*

*Bu aşk bâdiye-i bî-nihâye ey Hakkî
Nereye çıksa gerekdir acabâ râh-ı taleb*

*Elinde rişte-i tesbîhi kıragör zâhidâ
Bahâne tanrısıdır istemez atâya sebeb*